

Apajapaikkojen rakennukset

Jarno Niskala

U.T. Sirelius. Museoviraston kuvakokoelma.

Jarno Niskala

Apajapaikkojen rakennukset

Kirjoittaja: Jarno Niskala
Taitto ja kuvitus: Arto Huhta
Tornionlaakson kesäsiika -hanke

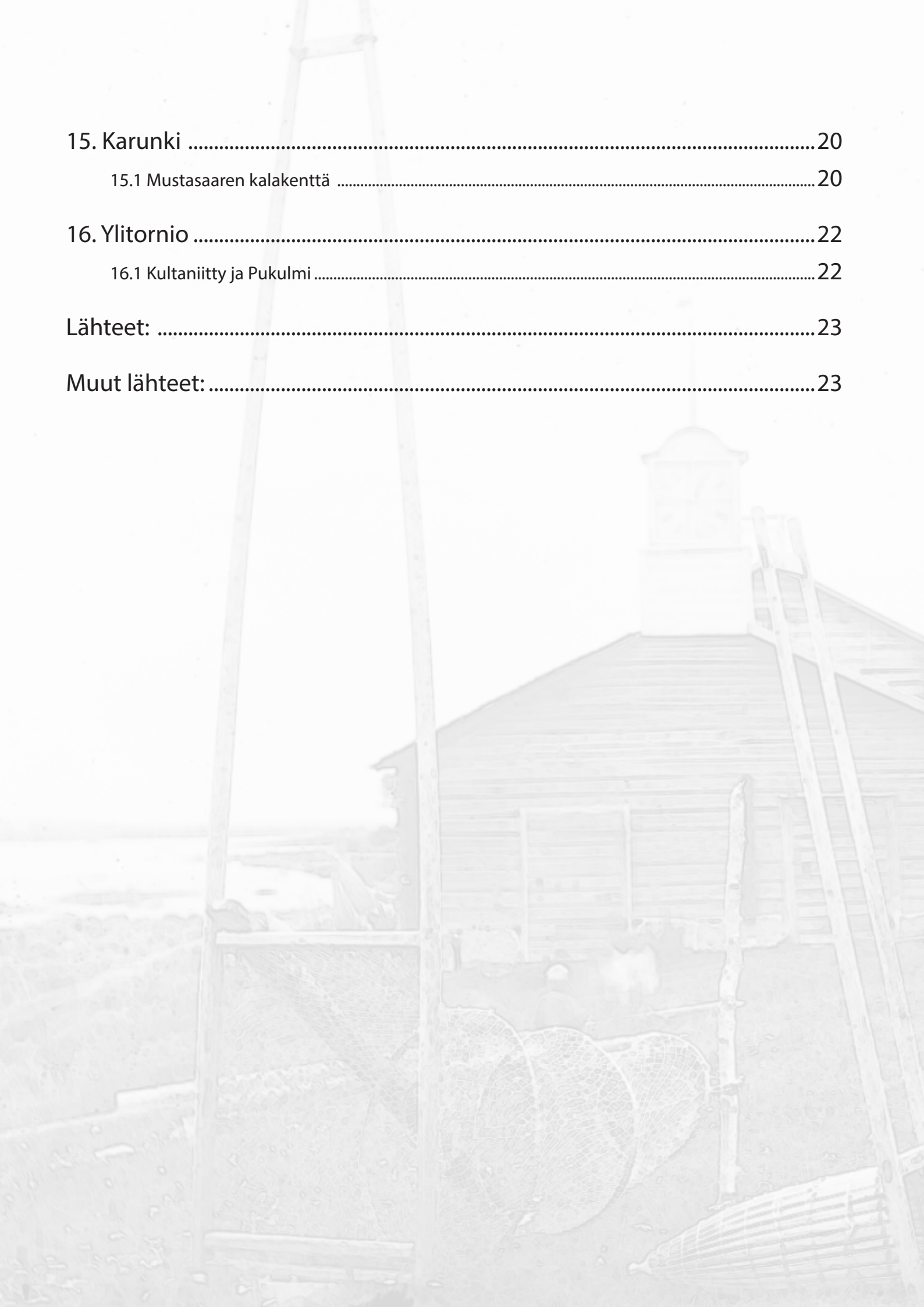
2018

Paino: Erweko Oy

Sisällys

Apajapaikkojen rakennukset	9
1. Koskikenttä	9
2. Lauttamies- ja lippomiespatsaat	13
3. Koskikota on kalan keitto- ja paistokota	13
4. Kukkolan kota (Fin)	14
5. Kukkolan kota (Sve)	15
6. Jakopuoti (Sve)	15
7. Kalapuohi, -puoti, -puoji (Fin)	16
8. Aitat Suomen Kukkolassa	17
9. Aitat Ruotsin Kukkolassa	18
10. Kalakellari	18
11. Kontturi	18
12. Sumisaaren karsinakota	19
13. Matkakoski	19
13.1 Koskikenttä	19
14. Koskikota	20

15. Karunki	20
15.1 Mustasaaren kalakenttä	20
16. Ylitornio	22
16.1 Kultaniitty ja Pukulmi	22
Lähteet:	23
Muut lähteet:	23

Koskikenttää 1908. Etualalla lana sekä nahkiais- ja mademerta. U.T. Sirelius. Museoviraston kuvakokoelma.

Apajapaikkojen rakennukset

1. Koskikenttä

Koskikentät joen molemmilla puolin ovat kalastusyhteisön käyttöön vuosisatojen kuluessa muotuneita alueita. Historiallisessa kalastuspaikassa näkyvät niiden sesonkiluonteinen käyttö ja kyläisten elämä kalastuksen ympärillä. Kalastuskenttien käyttö periytyy keskiajalta. Tärkeimmät kalastustavat koskialueilla ovat patopyynti ja lippous. Padolla kalastaminen on melkein loppunut, mutta yhä pienillä padoilla kalastetaan nahkiaisia. Padonrakentamistekniikka elää kuitenkin kalastustelineiden ja koskeen rakennettavien siltojen rakentamisessa. Lippokalastus puolestaan tapahtuu pitkällä haavimaisella välineellä rannoilta tai sitä varten rakennetuilta telineiltä eli krenkuilta. Lipolla kalastetaan pääsääntöisesti siikaa.

Kentillä on kalastukseen kuuluvia rakennuksia, kuten aittoja ja kalan keitto- ja paistokodot. ”Koskenpää” joen molemmilla puolin on ollut varhaisimpia teollisuusalueita. Ruotsin puolella yhä olevat myllyt ovat 1800-luvun alkupuolelta ja saha 1900-luvun alusta. Suomen puolella viimeinen mylly tuhoutui tulvassa 1934. Koskenpäässä on myös asuntoja, joissa kalastajia sekä muita käsityöläisiä on asunut. Suomen puolella myllärin asuntona aikoinaan toiminut myllynpirtti on toiminut matkailukäytössä jo vuodesta 1951. Ruotsin kentällä asuinpirttinä ollut rakennus on kunnostettu vanhaan asuunsa.

Kalastuskunnat ja kylät ovat huolehtineet koskikentän yhteisistä rakennuksista, kulkuväylistä, patorakennelmista sekä puutavaran säilytyksestä ja pitäneet yllä muun muassa siisteyttä. Haaparannan kaupunki on viime vuosina panostanut kulttuuriympäristön kunnostamiseen Kukkolankoskella. Vuosia sitten myös Tornion kaupunki ja Suomen puolella ympäristökeskus ovat kunnostuttaneet rakennuksia.

Kalastus oli tärkeimpiä tulonlähteitä kalastajille mutta myös valtiolle. Patojen paikat merkittiin tarkkaan karttoihin ja maastoon. Näitä merkkejä on näkyvissä vielä joissakin kivissä. Muutkin luonnon maamerkit ovat tärkeitä, ja niistä on katsottu veden korkeutta ja esimerkiksi kulkureittejä.

Kalastajien rakennukset ovat tiiviissä ryhmässä koskitörmällä (Kuva: Arto Huhta)

Suomen puoleinen koskikenttä. Vasemmalla näkyy Karisilta, joka rakennetaan vanhan lohivadon paikalle (Kuva: Joonas Makkonen)

Kruunun merkki 1700-luvulta ilmensi Kukkolan kalastuksen verottamista (Norbottens museum)

Ruotsin puolen koskikentällä olevaa asuinpirttiä kunnostetaan 2017 (Kuva: Jarno Niskala)

Koskikentät ovat perinteisesti olleet kyläläisten työpaikkoja sekä olohuoneita, joissa tavataan tuttuja. Perinteisesti koskelle on tultu viettämään siikasunnuntaita siian nousun kunniaksi. Koskella on käynyt paljon kyläläisten lisäksi matkailijoita valtionpäämiehistä alkaen:

”Hallitus päätti tasavallan presitentin saapuessa laittaa lipputangon ja lipun ja muutenkin korjauttaa kalastuskentän” –Lohenpyyntikunnan hallituksen kokous 13.6.1937.

Presidentti Kallio Kukkolassa (Kuva: Helmi ja Juhani Hannu)

Kuningas siianpaistossa koskikodassa 1952 (Kuva: Suomen Kalakirjasto)

Alamyly. Myllyihin virtaa vesi vuonna 1776 kaivetusta myllyjuovasta. (Andersson 1970, Hederyd 1998.)

Myllynpirtti Suomen koskikentällä (Kuva: Arto Huhta)

2. Lauttamies- ja lippomiespatsaat

Kukkolankoskelle on pystytetty joen elämää laajemminkin kuin vain Kukkolaa symboloivat patsaat. Jokea on jo varhain käytetty puiden uittamiseen, esimerkiksi talon rakennuspuut uitettiin usein ylimaista. 1800-luvun jälkipuolella sahaustoiminta vilkastui ja puuta alettiin uittaa suurina määriä. Uitto oli ennen suuri työllistäjä jokivarressa. Puuta uitettiin yhteen sidottuina lauttoina 1920-luvulle asti, ja sen jälkeen irtouittona. Lauttamiesten täytyi ohjata raskaat tukkilautat oikeista kohdista, ja he tunsivat kosket hyvin. Uittotyölle omistettu kuvanveistäjä Ensio Seppäsen suunnittelema lauttamiespatsas paljastettiin 1961.

Lippomiespatsas paljastettiin kesällä 2016 paikallisten kalastajien sekä emäntä Eva Pesulan johdolla. ”Kyllä son ko Kertun Fransi”, totesi Eva Pesula. Frans Kerttu oli pitkäaikainen patoisäntä 1900-luvun alkupuolella. Patsaan takoi Erik Vargtand Margot Sehlstedt-Perssonin luonnosten pohjalta. (Sverigesradio.)

Lippomiespatsas
(Kuva: Lapin AMK)

Lauttamiespatsas
(Kuva: Arto Huhta)

3. Koskikota on kalan keitto- ja paistokota

Kotarakennus on koskikentän keskeisimpiä rakennuksia. Tyypillisimmin sitä on Kukkolassa molemmin puolin jokea kutsuttu koskikodaksi, mutta myös paisto- ja kalakota-nimityksiä käytetään. Kodan seinät on salvottu hirsistä. Kodan seinä kiertävät leveät lavat eli pritsit. Näille lavoille on mahtunut useampi kalastaja nukkumaan. Vuorokalastuksen aikana kalastajat yöpyivät ja ruokailivat koskella. Rakennuksen keskellä on kivistä ladottu arina, jossa pidetään tulta. Hirsinen savuhormi (räppänä) arinan yläpuolella johtaa savun ulos. Kodan kattona on ollut päre ja ennen päreitä luultavasti tuohikatto, jossa painona eli päällimmäisenä rakenteena ovat malot eli puut pitkittäin. Näitä puita on kutsuttu maloiksi ja siksi kattoa on sanottu myös malkakatoksi.

Rakennus edustaa erittäin vanhaa rakennustyyppiä, jollaiset ovat pitkälti muualta jo kadonneet.¹

Myös kodan käyttäminen kalan keittämiseen periytyy esihistorialliseen aikaan. Tällaisia rakennuksia käytettiin esihistoriallisena aikana asumuksina. Ne olivat majoja, joiden tunnusmerkkejä olivat suuri koko ja lattian keskivaiheille sijoitettu avoin tulisija. Lämmitykseen ja ruoanlaittoon tarvittu tullen muodostama savu poistui katossa olevasta aukosta, joka toimi myös valoaukkona. Esihistorialliseen asumukseen ei kuulunut pöytää, vaan ruokailijoilla oli sylissä matala, koverrettu puuastia (kaara), johon ruokapalat nostettiin padasta. (Korhonen 2006.)

Koski- eli paistokota Suomen Kukkolassa (Kuva: Jarno Niskala)

¹ Kemijoen vanha markkinapaikka sijaitsi Haminasaassa, jossa oli paljon Oulun ja Tornion porvareiden aittoja. Keskellä saarta oli yhteinen pieni keittokota, jota kutsuttiin ”Tornion kyökiksi.” Vilkuna (1975) on sitä mieltä, että rakennus on juuri Tornionjoen kalastuspaikoilla olevien kotien kaltainen. Muoniassa sijainnut Hurulan kalapirtti oli Suomen vanhimpia hirsirakennuksia, todennäköisesti 1500-luvulta. Se oli ns. harjakota (eldhus), joka on samanlainen kuin Tornionjoen kodat. (Huusko 1984.) Kota tuhoutui tulipalossa 1990-luvulla.

Huoneen keskelle sijoitetusta avoliedestä kehittyi luonnonkivistä ladottu kiuas, joka sijoitettiin seinän viereen tai nurkkaan. Tämä muutos, jossa suuresta keskiliesimajasta siirryttiin nurkassa olevilla tulisijoilla varustettuihin pirtteihin, tapahtui 900-luvun alkupuolella, eli reilut 1000 vuotta sitten. (Korhonen 2006.) Kuvaus esihistoriallisesta asumuksesta ja puisesta kaarasta ruokailussa kuulostavat samalta, kuin miten kyläläiset käyttivät kotaa Kukkolassa. Vaikka aikajänne on melkoinen, nämä 1000 vuotta vanhat tavat ovat säilyneet pitkälle 1900-luvulle ja osin näihin päiviin Tornionjoen kalakentillä.

Kota viittaa myös lappalaisten asumukseen, ja heillä rakennustyyppi säilyi pitkään asumiskäytössä. Lappalaisilla oli myös samantyyppisiä hirsirunkoisia kotia kuin mitä Tornionjoen kalakodat. Lappalaiset omaksuivat hirsien salvostekniikan oletusti naapurikansoilta eli veivät ehkä rakennustekniikan mukanaan siirtyessään pohjoisemmaksi. Tornionjokilaaksossa ja esimerkiksi Kukkolassakin todennäköisesti on ollut aikanaan lappalaisia. (Itkonen 1948.) Kotaa on myöhemmin pidetty etenkin keittämiseen tarkoitettuna rakennuksena, jollaisena se palveli kalakentillä vielä, kun varsinaiset asumukset muutettiin. Vielä 1700-luvulla tornionjokilaaksolaisen talon pihapiirissä oli yleinen korkea porttirakennus, jota käytettiin veden keittämiseen. Rakennusta kutsuttiin kodaksi. (Korhonen 2006.)

Kukkolan kodassa on keitetty kalakeittoa lippomiehille ja kyläläisille sekä paistettu perinteistä varrassiikaa. Keittäminen tapahtui pyyntikaudella aina kymmenen aikaan (Kukkola ja Vojakkala). Kalaa keitettiin myös aamuisin ainakin Vojakkalan patopaikalla. Myös Hietaniemen suvannossa Kultaniityllä on aikoinaan ollut vastaavanlainen kalakota. Suomen Kukkolan kodassa arinan yläpuolella on jäljellä yhä kettinki, jossa keittopata roikkui. Kalan keittäminen on Suomen puolella loppunut 1950-luvulla ja Ruotsin puolella 1900-luvun alussa. Kalaa syötiin puisesta kaarasta, johon ne nostettiin keittopadasta. Syöntipaikka Suomen puolella oli yleensä ulkona kodan vieressä.

Kalevi Lauri: ”Parhaat siiat otettiin siitä ja joku lähti keittämhään, mutta ei mithään muuta pannu ko kallaa siihen. Siihen panthiin se pata täythhön, soli iso pata joka riippu siinä kettingissä.”

Varrassiikaa on perinteisesti myös paistettu kodan liedellä eli tuliarinassa. Arinaan on hyvä istuttaa varraskepit ja asetella kalat sopivasti tulta vasten. Varrassiaan paisto onkin erityisesti kukkolalainen tapa, ja menetelmä on hyvin vanha. Siikaa kokoonnuttiin paistamaan yleensä kalanjaon jälkeen. Myös lippomiehet paistoivat kalaa ja varsinkin, kun keittämisperinne loppui.

Kota-tyyppiset rakennukset löytyvät Kukkolasta Suomen ja Ruotsin koskikentiltä sekä Ruotsin puolen Kukkolassa myös Saukkolan kentältä. Matkakoskella Ruotsin puolella on myös vastaava rakennus, mutta Suomen puolelta kota on jo hävinnyt. Kota oli myös Vojakkalassa Sumisaaren karsinapadon kentässä, joka sijaitsi Kainuunsaarella eli Kenttäsaarella.

4. Kukkolan kota (Fin)

Vuonna 1974 tehdyssä kunnostussuunnitelmassa mainitaan, että Suomen puoleisen Kukkolankosken kodalla olisi ikää parisensataa vuotta (Tornion kaupunki 1974). Lapin rakennusperinneinventoinnissa (Huusko 1984) puhutaan jopa 1600-luvun rakenteesta. Hyvin todennäköistä on, että koskikota oli kentällä jo tuolloin ja paljon aiemminkin. Seinästä on löytynyt ainakin vuosiluku 1869 (Heljala 2012). Aikojen kuluessa kodan rakennetta on ehkä uusittu ja mahdollisesti jossakin vaiheessa uusittu koko kota. Koska siellä pidettiin tulta, myös tulipalot ovat olleet mahdollisia.

Heimo Hjort: ”Tuo kämppä, se on vanha tuo kota. Pärheet oli pystyssä katossa ja näkytuli sieltä korsteenista, puukorsteeni. Kyllä se kohta syttyy palahmaan konuo kuivat pärheet, mutta ei syttyyny, kyllä se oli noijuttu.”

Kiviarinaa on aikojen saatossa korjailtu. Eeva Alanära on kertonut, että nykyiset halotut kivet tuotiin radanrakentajien toimesta. (Marjo-Riitta Aine). Rataa rakennettiin 1900-luvun alkupuolella. Rataa varten kiviä on haettu myös joesta ja hakattu oikean muotoisiksi. Vasta nykyvuosina arinaa korotettiin siten, että toiset kivet tulivat vanhojen päälle.

Koskikota on kalastusyhteisön omistuksessa ja yhteisön käytössä. Myös korjauksia tehdään talkoilla. 1970-luvun korjauksissa oli mukana Tornion kaupunki. Savuhormiin palautettiin alkuperäinen hirsirakenne, samoin uusittiin alimpia, lahoja hirsiiä. Vuonna 1974 keskusteltiin rakennuksen punamultaamisesta sekä katteena olleen pystylaudoituksen korvaamisesta pärekatolla. Katto kuitenkin tehtiin vanhanajan malka- eli tuohikaton malliseksi.

5. Kukkolan kota (Sve)

Hirsinen kotarakennus on koskikentän keskeisimpiä rakennuksia. Kodassa on paistettu perinteistä varrassiikaa sekä keitetty siikakeittoa lippomiehille ja kyläläisille. Rakennuksen keskellä on kivistä ladottu arina, jossa pidetään tulta. Savuhormi arinan yläpuolella johtaa savun ulos. Kodan seiiniä kiertävät leveät lavat tai penkit. Näille lavoille on mahnut useampi lippomies nukkumaan, kun vuorolippouksen aikana kalastajat yöpyivät koskella. Rakennus edustaa erittäin vanhaa rakennustyyppiä. Koskikota on kalastusyhteisön omistuksessa ja yhteisön käytössä.

Alempana koskella Saukkolassa on myös koskikota, jonka sanotaan olevan jopa vanhempi kuin koskella olevan rakennuksen.

Vuonna 1921 kokouksessa päätettiin korjata kodan liesi, ovi ja räppänä. Myös vuonna 1928 annettiin E.G. Tapanin toimeksi korjata kalastuskota.

Koskikota Ruotsin kentällä (Kuva: Jarno Niskala)

6. Jakopuoti (Sve)

Hirsinen jako- eli kalapuoti Ruotsin kentällä on rakennettu siikojen säilytystä varten. Jakopuoti on kodan ohella toinen keskeinen kyläyhteisön käyttämä rakennus koskikentällä. Jakopuodin paikalla oli samantyyppinen rakennus vuoteen 1886 asti, jolloin se paloi. Vanhassa rakennuksessa oli väliseinä keskellä, joka jakoi sen kahteen osaan. Toinen osa kuului aliselle ja toinen yliselle kylänosalle. Kummallakin kylänosalla oli siis oma varasto kaloille. Rakennukseen kuului myös kellotorni, joka näytti kyläläisille aikaa. Vanhaa jakopuotia sanottiin ”punaiseksi puodiksi”, koska se oli ainoa punattu rakennus harmaiden aittojen joukossa. (Norrbottens museum / Folkrörelsernas arkiv.)

Vanha kalapuoti myytiin huutokaupalla vuonna 1917. Kyseessä oli luultavimmin joku muu rakennus kuin jakopuoti, joka oli kalastusyhteisön omistuksessa. Kentällähän oli eri rakennuksia kalojen säilytykseen, esimerkiksi lohelle oli oma kaksiosainen lohipuoti, ennen kuin kellari valmistui.

Uusi jakopuoti rakennettiin 1889 eli muutaman vuoden päästä palosta. Uuden kellotornin ja kellon teki Salmo Ajo Korpikylästä. Vuonna 1921 kokouksessa päätettiin punata rakennus sekä maalata kellonkuori. Vuonna 1926 päätettiin kalapuodin (jakopuoti?) eteläseinän vuortamisesta ja punaamisesta, sekä 1927 annettiin tehtäväksi korjauttaa kello. Samalla pärekaton teko annettiin huutokaupalla vähiten vaatineelle. Tarjouksen teki Isak Eero.

Jakopuoti (Kuva: Jarno Niskala)

Kello on oletettavasti näyttänyt aikaa myös itäisen puolen kalastajille, ennen kuin sinne oli rakennettu vastaavanlainen kello. Ajan näkeminen on tärkeää, koska kalastajien vuorolippous on pyörinyt tiettyjen aikojen puitteissa, samoin siianjako jakopuodin ja kalapuohin edessä alkaa aina tiettyyn kellonai-kaan.

Vaikka valtakunnan raja oli joessa, Kukkolassa ja Matkakoskellakin elettiin samaa paikallista aikaa molemmilla rannoilla käytännössä vielä koko 1800-luvun. Suurimman osaa 1800-lukua ei noudatettu vielä valtakunnallisia aikoja. Tornionlaaksossa voitiin hämäränäkin aikana almanakan perusteella pitää kellot paikallisessa ja seutukohtaisessa ajassa, kun 1800-luvun alusta julkaistiin Haaparannan horisontin mukaista almanakkaa. Siinä oli merkittynä auringon nousu- ja laskuajat. Ruotsissa siirryttiin aikavyöhykkeiden määrittämisen myötä yhteiseen aikaan 1800-luvun lopulla. Suomessa siirryttiin virallisesti noudattamaan Itä-Euroopan aikaa vasta vuonna 1921. Vasta tuolloin virallisesti kello näyttikin länsipuolella tuntia vähemmän kuin itärannalla. (Mäntylä 1989, 161–164.)

7. Kalapuohi, -puoti, -puoji (Fin)

Hirsinen kalapuohi Suomen kentällä on rakennettu kalojen säilytystä varten. Kalapuohi on kodan ohella toinen keskeinen kyläyhteisön käyttämä rakennus koskikentällä.

Puohirakennukseen kuuluu kellotorni, joka näyttää kyläläisille aikaa. Ajannäyttötehtävä oli tärkeä erityisesti aikana, jolloin kellot olivat harvinaisia. Ennen koneistoilla toimivia kelloja aikaa on voitu katsoa aurinkokellolla, jollaisia perimätiedon mukaan on ollut Kukkolassa. Kelloja alkoi ilmestyä Tornionjokilaaksoon 1800-luvun alkupuolella. Ne olivat arvokkaita, ja yleisin malli oli lattialla seisova kello. Kukkolassa oli tuolloin kellontekijä Vaaran talossa. Korpikyläläinen Salmo Ajo rakensi ainakin Ruotsin jakopuodin kellon, mutta mahdollisesti myös muita tornikelloja.

Kerrotaan, että kellotorni olisi kivitetty hajalle 1920-luvulla ja että vanha torni olisi ollut samanlainen kuin Ruotsin puolella (Tornion kaupunki 1974). Vanhassa kuvassa, joka on luultavasti 18. ja 19. vuosisadan vaihteesta, näkyy hyvin kellotorni. Puohirakennus oli pitkään ilman tornia.

Kalapuohissa on kaksi osaa, lohipuoli ja siikapuoli. Rakennukseen oli tehty kumpaankin osaan säilytyspaikat. Lohipuolella oli muhakarsina, johon laitettiin jäitä. Kun lohien pyynti loppui, kellari

1926 kokouksessa: ”Katon tulee lyötä 4 ½ tuuman nostolla syrjän päälle, 2 ¼ nauloilla ¼ suunile vahvoilla pärheillä.”
(Kuva: Jarno Niskala)

Kalapuohi 1900-luvun alussa (Kuva: Helmi ja Juhani Hannu)

otettiin pois käytöstä ja siinä alettiin pitää lippoja. Siikapuoella kalat olivat lattialla. Siian säilytykseen kalapuhoihin myöhemmin tehtiin ”kellari”/kylmiö, jossa vuorokauden saalis paremmin säilyy aina siianjakoon asti. Kalapuhoin varustukseen kuuluivat lisäksi puntari sekä nykyisin jäähilekone.

Kalapuhoin korjaustyöt aloitettiin vuonna 1975. Kellotorni rakennettiin silloin uudestaan sekä naulattiin uusi pärekatto. Kunnostustyön tavoitteena oli palauttaa rakennus täysin alkuperäiseen asuunsa keräämällä tietoja vanhoista valokuvista. Viimeisin pärekaton korjaus tehtiin talkootyönä kesällä 2016.

Yrjö Kiviniemi kattotalkoissa 2016 (Kuva: Jarno Niskala)

8. Aitat Suomen Kukkolassa

Koskikentällä on useita aittoja, jotka on rakennettu lähinnä kalastustarvikkeiden säilytystä varten. Aitoissa säilytetään lippoja sekä esimerkiksi mertoja. Aitat ovat kylän talojen omistuksessa; vanhimmat aitat ovat hirsisiä, ja myöhemmin on tehty joitakin lautarakenteisia aittoja. Vanhimmat aitat ovat 1700-luvun tyylisiä yksikerroksisia aittoja (Esim. Kallion aitta). Vuonna 1834 aittoja oli 8 kpl (isojakoasiakirja). Vanhin aitoista löytynyt vuosiluku on 1792 (Heljala 2012).

Aittarivistö sai 1900-luvun puolivälissä rappeutua. Yksi aitoista esimerkiksi meni niin huonoon kuntoon, että sen hirsiiä poltettiin kodassa. Aittarivistöön tuli aukkoja. Laudasta tehtiin joitakin uusia aittoja. Vuoden 1974 korjaussuunnitelmassa esitettiin koskikentän palauttamista alkuperäiseen tiiviiseen malliin, jossa aitat olivat vieretysten. Aittarakennuksia siirrettiin entisöimis-/kehittämistoimikunnan johdolla koskelle. Aittoja siirrettiin ainakin Kourilehdon kunnalliskodin eli Liakan tilalta (Laurin aitta) sekä Aarnin tai Thurevikin aitta siirrettiin koskelle (Ylinärän aitta)². Karungin pappilan lainajyvämaksiini siirrettiin niin ikään koskelle.

Kuva: Jarno Niskala

² Ylinärän aitta pystytettiin Laurin aitan paikalle, joka puolestaan siirretään vanhan Ylinärän aitan viereen (Tornion kaupunki 1975).

9. Aitat Ruotsin Kukkolassa

Myös Ruotsin koskikentällä on useita aittoja, jotka on rakennettu lähinnä kalastustarvikkeiden säilytystä varten. Aitoissa säilytetään lippoja sekä esimerkiksi mertoja. Aitat ovat kylän talojen omistuksessa. Vanhimmat aitat ovat hirsisiä, ja myöhemmin on tehty joitakin lautarakenteisia aittoja.

Aikoinaan kentällä oli 14 aittaa. Osa vanhoista aitoista on korvattu paikalle siirretyillä aittarakennuksilla. Vanhimmat aitat ovat 1700-luvun tyyliä yksikerroksisia aittoja. Yksi vanhimmista aitoista on entinen Harilan aitta. Se on samanlainen kuin Suomen puolella oleva Kallion aitta. Aitassa on kalanruotokuvioitu ovi ja etuseinässä reikä, josta laitettiin avain sisäpuolelle. Harilan aitassa on lisäksi hyvin vanhanaikainen kattorakenne. Kattoa kannattelevat kurkihirren suuntaisesti vuoliaispuut, joita on koko lappeen leveydeltä.³

Osa aitoista siirrettiin hieman nykyisen paikan eteläpuolelta uuden kiviravintolan tieltä (ravintola sittemmin purettu).

10. Kalakellari

Ruotsin puolen koskikentällä sijaitsevassa kalakellarissa säilytetään nykyisin kalat. Kellari täytetään lumella. Jäkekellarin rakentamisesta päätettiin vuonna 1929.

11. Kontturi

Ruotsin Kukkolan kyläyhteisön käyttämä kontturi/konttori on palvellut entisajan ”toimistona” sekä kalastajien kokoontumispaikkana. Rakennus on 1930-luvulta, eli se tehtiin siinä vaiheessa, kun lippokalastuksessakin siirryttiin ns. kylänkalastukseen. Konttorin rakensivat Emil ja Anton Lahti. Konttorissa on kassakaappi, ja siellä kalastajat keittävät kahvia. Nykyisin lippopaikat myydään huutokaupalla, ja huutokauppatilaisuuksia pidetään konttorissa. (Andersson 1970.)

Vanha Harilan aitta saa pärekaton kesällä 2018 (Kuva: Jarno Niskala)

Kontturin sisällä (Kuva: Arto Huhta)

Pitkänmalliset koskiveneet on ankkuroitu koskeen, ja niistä on kalastettu lipolla (Kuva: Arto Huhta)

³ Rakennusinventoinnin mukaan tällainen katto on mm. eräässä 1600-luvun Kangoslaisessa aitassa (Andersson 1970).

12. Sumisaaren karsinakota

Ala-Vojakkalassa oli ns. Sumisaaren karsinapato. Ruotsin puolella oli Puumin pato. Sumisaaren patokalastajien kokoontumispaikka on sijainnut Kenttäsaarella. Kenttäsaaren nimi on vanhastaan ollut Kainuunsaari. Kenttäsaarella olivat verkkojen ulut eli kuivaustelineet, jakopaikka, kalapuoti ja kota.

Kaksi pyytäjistä lähetettiin vähää ennen kymmentä keittämään lohta. Lohta keitettiin kodassa tai ulkona. Pata täytettiin vedellä ja ripustettiin rautaiseen koukkuun eli vinkkaan roikkumaan. Kentälle tuli myös kyläläisiä, jotka saattoivat päästä osalliseksi keitosta. Kodan lavereilla eli pritseillä saattoivat kalastajat nukkua. Iltasyönnin jälkeen väsyneet miehet saattoivat heittäytyä levolle muutamaksi tunniksi, keskiyöstä varhaiseen aamuun asti. (Vuento 1990.)

Karsinakota oli kenttäsaaren eteläpäässä vielä 1960-luvulla. Se siirrettiin Heikinsaareen 1970-luvulla. Heikinsaaresta kota on siirretty mantereen puolelle ja luovutettu kylän käyttöön. Ympäristökeskus on tehnyt kotaan pärekaton. (Riitta Isto.)

13. Matkakoski

13.1 Koskikenttä

Matkakoskella koskikentät ovat kalastusyhteisön käyttöön vuosisatojen kuluessa muotoutuneita alueita. Kentillä on muutamia kalastukseen kuuluvia rakennuksia, kuten kota Ruotsin kentällä. Suomen puolella vanhaa kotaa ei enää ole. Ruotsin puolella koskitörmällä on myös useita komeita maalaistalojen pihapiirejä, jotka kosken ohella hallitsevat maisemaa.

Matkakosken kentällä sanotaan olleen myös keltotornin, mahdollisesti Ruotsin rannalla. Torni on hävinnyt ensimmäisen maailmansodan aikaan. (Korpikylä hembygdsförening 1997.)

Sumisaaren karsinakota (Kuva: Jarno Niskala)

Kyläläisiä aitan portailta Matkakoskella (Kuva: Erkki Juntin albumi).

Vanha aittarakennus Matkakoskella (Kuva: Jarno Niskala)

14. Koskikota

Hirsinen kotarakennus on koskikentän keskeisiä rakennuksia. Kotaa on käytetty keittämiseen ja paistamiseen. Rakennuksen keskellä on kivistä la-dottu arina, jossa pidetään tulta. Hirsinen savuhor-mi arinan yläpuolella johtaa savun ulos. Kodan sei-niä kiertävät leveät lavat tai penkit. Näille lavoille on mahtunut useampi lippomies nukkumaan, kun vuorolippouksen aikana kalastajat yöpyivät kos-kella. Rakennus edustaa erittäin vanhaa rakennus-tyyppiä. Koski- eli paistokota on kalastusyhteisön omistuksessa ja yhteisön käytössä.

Koskikentän rakennuksia Matkakoskella (Kuva: Jarno Niskala)

15. Karunki

15.1 Mustasaaren kalakenttä

Mustasaari on karunkilaisten kalakenttä. Karun-kilaiset ovat perinteisesti kalastaneet verkolla, joka kulkee virrassa kahden veneen ohjaamana. Tätä verkkoa kutsutaan kulteeksi ja paikkaa, jossa sitä käytetään, sanotaan kulleapajaksi. Kulleapaja sijait-see aivan saaren kohdalla. Mustasaari sekä läheisen apajan kalastus ovat olleet aikoinaan Oravaisen sekä myöhemmin muidenkin Ala-Vojakkalan ta-lojen omistuksessa. Oman kylän haltuun kalastus alkoi siirtyä 1600-luvun lopulla (Joonas 2015).

Saarella on elämää erityisesti pyynnin aikana. 1900-luvun alkupuolella etenkin viikonloppuisin väkeä saattoi olla toista sataa ihmistä, kun muutkin kyläläiset ja kesävieraat tulivat saareen. 1950-luvul-la väkimäärä alkoi vähenemään, mutta yhä kalas-tajat ja heidän perheensä käyvät saarella. Ennen kalastajat saattoivat olla saarella useita päiviäkin. Kerrotaan, että enimmillään sinne saattoivat jotkut jäädä pari kolmeksi viikoksi. (Melaluoto-Lantto 1984.) Kalakentällä on myös vanha kivipaasi raja-merkkinä, se näyttää matkaa valtakuntien rajalle.

Vanha Mörtin riihi on ollut saarella kalastajien tukikohtana. Kulle-yhtiö on kunnostanut riihen kesällä 1962, ja siinä on laverit nukkumista varten sekä tulipesä sisällä. Riihen sanotaan olleen Heikki Mörtin rakentama 1900-luvun alussa. Ruotsalaiset olivat ehdottaneet riihestä rakennettavan sellaisen, että siellä voisi heittojen välissä keittää kahvit (Me-laluoto-Lantto 1982.)⁴ Mustasaarella on myös ka-lakellari, joka täytetään lumella. Kellari oli saarella jo sota-aikana. Rakennuksia ylläpitävät kalastus- ja osakaskunnat.

Matkakosken kota sisältä (Kuva: Jarno Niskala)

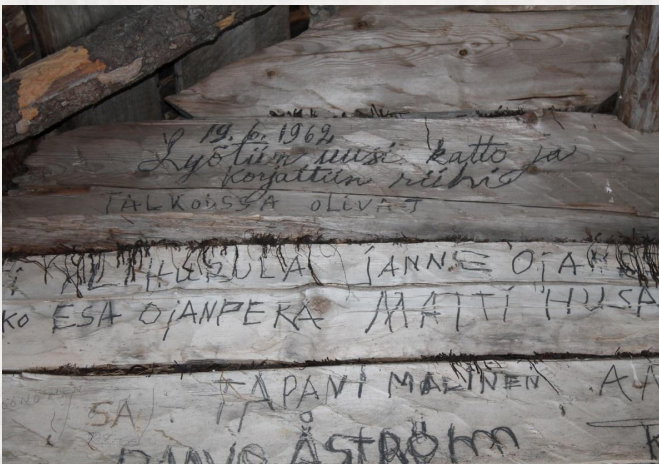

Mustasaaren kalakenttä. Riihen edessä kalastajat pitävät taukoa. Karungi Hembygd sförening.

⁴ Vuoden 1865 kartassa (Törnudd ja Öhlund) näkyy Mustasaaren riihen kohdalla merkintä, joka voi olla rajamerkki tai rakennus. Jo 1600-luvun kartassa näkyvät saarella rakennukset.

Kalastajan lepoetki (Kuva: Jaakko Heikkilä)

Seinäkirjoitukset kertovat muun muassa, että riihi korjattiin talkoilla 1962 (Kuva: Jarno Niskala)

Riihessä olivat vuosisadan alkupuolella kahvitukset kalastajille. Karungi hembygdsförening.

16. Ylitornio

16.1 Kultaniitty ja Pukulmi

Hietaniemen suvannossa ovat jo historiallisesti olleet kalarikkaat apajat. Väylä sekä saarten rannat soveltuivat nuottaukseen ja kulleverkon vetoon. Ylitornion alueella on muitakin nuotta-apajia, joissa oli merkittävää kalastusta.

Saaret olivat niittysaaria, joiden lukuisia latoja hyödynnettiin lepopaikkoina ja sateensuojina. Kultaniityn törmälle tehtiin myöhemmin kevytrakenteisia mökkejä, ja niitä oli jossain vaiheessa 16. Mökkejä oli rakennettu väliaikaisiksi rakennuksiksi, joten rakenteet olivat sen mukaisesti kevyet ja helposti liikutettavat. Kultaniityn ja Pukulmin apajilla ovat nykyään yhdet taukomökkeinä toimivat lautarakenteiset mökit.

Kultaniityllä kerrotaan olleen hirsinen kalapirtti, joka oli ”siinä seitsemän metriä kanthiisa suurunen tupa”. Keskellä oli tulisija ja laverit laidoilla nukkumista varten. Seiniin oli merkitty talojen puumerkit. (Mäkitalo 1950, 41.) Kuvaus vanhasta kalapirtistä muistuttaa kotarakennusta, jossa tulisijat olivat keskellä.

”Nuottamiesten kortteerilato Bockholmissa”. Seinät toimivat päiväkirjoina kalansaaliista. Merkintöjä oli ainakin 1800-luvun alusta lähtien. Pekka Ojalehdon albumi.

Kalastajat Kultaniityllä 2016 (Kuva: Lapin AMK)

Taukokämppä Haapasaarella. Taustalla Aavasaksan vaara. (Kuva: Jarno Niskala)

Lähteet:

- Andersson, Roland 1970. Rapport. Inventering av byggnader vid Kukkolaforseen Karl Gustav Sn. Norrbottens Museum.
- Hederyd, Olof 1998. Strid strömmar Torne älv : en bygdekrönika om patufiskare, predikare, präster och andra potentater. Haparanda: Birkkarlen.
- Heljala, Minna 2012. Joen ja meren rajakaupunki: Tornion kulttuuriympäristöohjelma. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Huusko, Jorma 1984. Lapin rakennusperintö. Oulu: Pohjoinen.
- Itkonen, T.I. 1948. Suomen Lappalaiset vuoteen 1945. Ensimmäinen osa. WSOY: Helsinki.
- Joona, Juha 2015. Valtion lohiregaali : tutkimus valtion erityisestä oikeudesta lohen ja meritaimenen kalastukseen Pohjanlahteen laskevissa suurissa virroissa. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Korhonen, Teppo 2006. Talonpoikaistalo keskiajalla ja uuden ajan alussa. Teoksessa Suomalaisen arjen historia. Savu-pirttien Suomi. WSOY: Porvoo, 92–105.
- Korpikylä Hembygdsförening 1997. Korpikylä 1498-1997.
- Melaluoto-Lantto, Raisa 1982. Kanssakäyminen ja yhteistyö Tornionjoen yli Karungissa tällä vuosisadalla. Pro-gradu tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Melaluoto-Lantto, Raisa 1984. Karunginjärven rannoilta. Artikkelit Pohjan Tornio 13.6.1984, nro 45.
- Mäkitalo, Mirjam 1950. Lohen nuottakalastuksesta Tornionjoen ylitorniolaisilla apajilla.
- Mäntylä, Sinikka 1989. Länsipohjalainen kaappikello: Innovaatiosta folklorismiin = The longcase clock in Northwestern Finland and Northern Sweden : from innovation to folklorism. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Törnudd, Adolf 1865. Karta öfver kronoarrende fiskeverken i Torneå elf. Kansallisarkisto, Oulu.
- Vilkuna, Kustaa 1975. Lohi: Kemijoen ja sen lähialueen lohenkalastuksen historia. Helsinki: Otava.
- Vuento, Pertti 1990. Vojakkala: Pirkkamiesten kylä : historiaa ja perimätietoa edesmenneiden sukupolvien muistoksi. Vojakkala: Vojakkalan kylätoimikunta.

Muut lähteet:

Arto Huhta

Erkki Juntin albumi

Heimo Hjort

Isojakoasiakirjat, Kukkola

Jaakko Heikkilä

Juhani ja Helmi Hannun albumi

Kalevi Lauri

Karungi hembygdsförening

Kukkolan kylän pöytäkirjat, kalastus

Lapin AMK

Lohenpyyntikunnan ja siikayhtymän pöytäkirjat, Kukkola

Marjo-Riitta Aine

Museovirasto

Norrbottens museum / Folkrorelsernas arkiv

Pekka Ojalehdon albumi

Riitta Isto

Sverigesradio.se

Tornion kaupunki, arkisto (Kukkolankosken entisöimistöimikunta, asiakirjat 1974, 1975)

Tornionlaakson maakuntamuseo

Viljo Ylinärä

www.kesasiika.com

Interreg Nord
European Regional Development Fund

REGION NORRBOTTEN

REGIONAL COUNCIL OF LAPLAND

LAPIN AMK
Lapland University of Applied Sciences

TORNIOHAPARANDA

Luke
NATURAL RESOURCES INSTITUTE FINLAND

Umeå
medalens
FOLKHÖGSKOLA

Länsstyrelsen Norrbotten